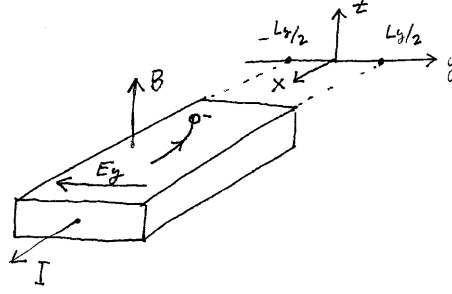

18. Kvantový Hallov jav

Klasický Hallov jav

Skúmame vodivosť materiálov v prítomnosti aplikovaného magnetického poľa $\mathbf{B} = (0, 0, B)$. Túto úlohu možno riešiť vo formalizme Boltzmannovej transportnej rovnice, v tejto prednáške však použijeme formálne jednoduchšiu predstavu o transporte. Dá sa ukázať, že v prípade systému s izotropnou Fermiho plochou a efektívnou hmotnosťou m^* výsledky našej zjednodušenej analýzy reprodukovujú výsledky boltzmannovskej teórie (v priblížení relaxačného času).

Budeme definovať tzv. driftovú rýchlosť elektrónov $\mathbf{v}$, pod ktorou budeme rozumieť strednú efektívnu rýchlosť elektrónu (po odčítaní interného pohybu vnútri Fermiho plochy). Inými slovami, driftová rýchlosť bude taká rýchlosť, pomocou ktorej možno prúdovú hustotu vyjadriť v tvare¹ $\mathbf{j} = -ne\mathbf{v}$. Budeme predpokladať, že driftová rýchlosť spĺňa Newtonovu pohybovú rovnicu

$$m^* \left(\dot{\mathbf{v}} + \frac{\mathbf{v}}{\tau} \right) = -e(\mathbf{E} + \mathbf{v} \times \mathbf{B}),$$

kde τ je relaxačný čas, ktorého význam je podobný ako v prípade Boltzmannovej rovnice, ako možno vidieť pri analýze pohybovej rovnice pri nulových aplikovaných poliach, kedy počiatočná rýchlosť $\mathbf{v}(0)$ relaxuje v čase, $\mathbf{v}(t) = \mathbf{v}(0)e^{-t/\tau}$. V stacionárnom stave je riešením pohybovej rovnice

$$\mathbf{v} = -\frac{e\tau}{m^*}(\mathbf{E} + \mathbf{v} \times \mathbf{B})$$

Predpokladajme teraz, že nenulové zložky elektrického poľa existujú len v rovine xy kolmej na magnetické pole $\mathbf{E} = (E_x, E_y, 0)$. Potom očakávame $\mathbf{v} = (v_x, v_y, 0)$ a môžeme písať

$$\begin{pmatrix} 1 & \omega_c\tau \\ -\omega_c\tau & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} v_x \\ v_y \end{pmatrix} = -\frac{e\tau}{m^*} \begin{pmatrix} E_x \\ E_y \end{pmatrix}$$

kde $\omega_c = eB/m^*$ je tzv. cyklotrónová frekvencia.² Ak využijeme vzťah medzi $\mathbf{v}$ a $\mathbf{j}$ a definíciu tenzoru merného odporu ρ_{ik} , $E_i = \rho_{ik}j_k$, dostaneme odtiaľto

$$\rho_{ik} = \frac{1}{\sigma_0} \begin{pmatrix} 1 & \omega_c\tau \\ -\omega_c\tau & 1 \end{pmatrix}, \quad \sigma_{ik} = \frac{\sigma_0}{1 + (\omega_c\tau)^2} \begin{pmatrix} 1 & -\omega_c\tau \\ \omega_c\tau & 1 \end{pmatrix}$$

kde $\sigma_0 = ne^2\tau/m^*$ je Drudeho vodivosť a $\sigma_{ik} = (\rho^{-1})_{ik}$ je tenzor mernej vodivosti.

Uvažujme teraz vzorku tvaru hranola s hranami rovnobežnými s osami x, y, z . Nech cez vzorku tečie prúd s hustotou $\mathbf{j} = (j, 0, 0)$.³ Potom zo vzťahu $E_i = \rho_{ik}j_k$ dostaneme

$$E_x = j/\sigma_0, \quad E_y = -\frac{\omega_c\tau}{\sigma_0}j = -\frac{B}{ne}j$$

Nech rozmery hranola sú L_x, L_y, L_z . Potom v prítomnosti magnetického poľa nenulový prúd indukuje priečne (tzv. Hallovo) napätie V_H . Pre tzv. Hallov odpor platí

$$R_H = \frac{V_H}{I} = \frac{-E_y L_y}{j L_y L_z} = \frac{B}{n L_z e} = \frac{B}{n \square e} \quad (1)$$

¹Pripomíname, že náboj elektrónu je $-e$, t.j. $e > 0$.

² ω_c je frekvenciou klasického kruhového pohybu nabitých častíc v magnetickom poli.

³V smeroch y, z vzorka nie je vodivo spojená s okolím a preto v týchto smeroch prúd netečie.

kde $n_{\square}$ je koncentrácia elektrónov na jednotku plochy v rovine xy . Ako vidno, klasický Hallov jav možno použiť na meranie koncentrácie nosičov náboja n . Navyiac, v klasickej oblasti je odpor R_H priamo úmerný aplikovanému poľu B . Všimnime si tiež závislosť R_H len od prvej mocniny e , ktorá umožňuje zmerať znamienko nosičov náboja.

Dvojrozmerný elektrónový plyn

Nech hranol z predchádzajúceho výkladu má tvar tenkej vrstvy, t.j. nech L_x a L_y nadobúdajú makroskopické hodnoty, kým L_z nech je veľmi malé. V takom prípade energetické spektrum elektrónov možno písať v tvare

$$\varepsilon_{\lambda}(k_x, k_y) = \frac{\hbar^2(k_x^2 + k_y^2)}{2m^*} + E_{\lambda}$$

t.j. kinetická energia v smeroch x, y je kvázispojité, kým energia pohybu v smere kolmom na film E_{λ} je diskkrétne premenlivá. Ak rozdiel najnižších energií $E_1 - E_0$ je dostatočne veľký, t.j. ak $\hbar^2 k_F^2 / (2m^*) + E_0 < E_1$ kde k_F je polomer (dvojrozsmernej) Fermiho kružnice, potom je energeticky výhodné, aby pri nulovej teplote boli obsadené iba stavy s $\lambda = 0$. Takýto stav nazývame dvojrozmerným (2D) elektrónovým plynom. 2D elektrónový plyn možno realizovať napríklad vo vodivostnom kanáli FET tranzistora.

Kvantový Hallov jav

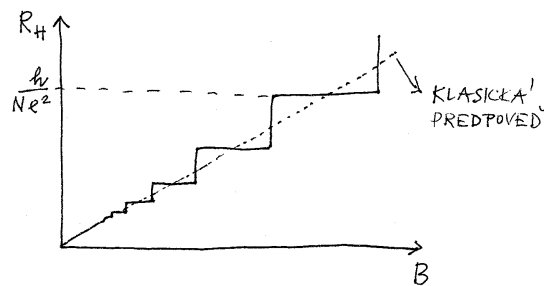
Hallov odpor 2D elektrónového plynu v malých magnetických poliach spĺňa klasickú predpoveď (1). V silných magnetických poliach a pri nízkych teplotách však vznikajú odchýlky od klasickej predpovede a krivka $R_H = R_H(B)$ pozostáva zo sady schodíkov pri hodnotách

$$R_H = \frac{1}{N} \frac{h}{e^2}$$

kde N je celé číslo. Tento jav nazývame kvantovým Hallovým javom. Na kvantovom Hallovom jave sú fascinujúce minimálne dve veci:

1. Na rozdiel od klasickej predpovede (1), v silných poliach R_H nezávisí od materiálových parametrov (hustota elektrónov), ale je úplne daný iba fundamentálnymi konštantami.
2. Meranie Hallovho odporu umožňuje presne zmerať tzv. von Klitzingovu konštantu:

$$\frac{h}{e^2} = 25.812807557(18) \text{ k}\Omega$$

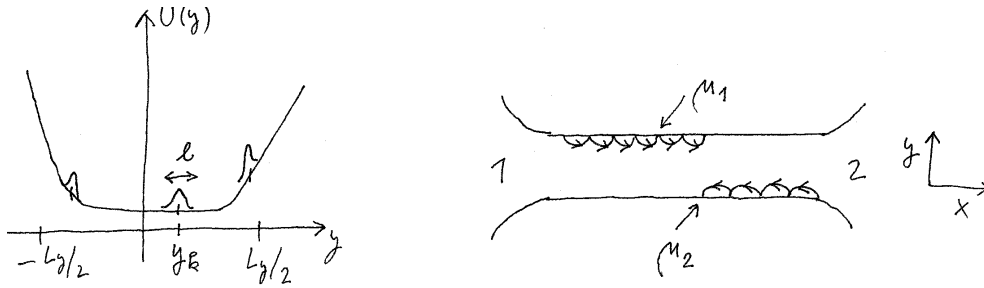
Hranové stavy

Kvantový Hallov jav sa pozoruje vo vzorkách, pre ktoré platí $\omega_c \tau > 1$, t.j. počas doby života by elektrón vykonal jednu klasickú otočku. Preto v tomto režime nemožno vplyv magnetického poľa popísať ako malú korekciu k rovinným vlnám, ale je potrebné riešiť Schrödingerovu rovnicu pre elektrón v magnetickom poli:

$$\frac{1}{2m}(-i\hbar\nabla + e\mathbf{A})^2\psi(x, y) + U(y)\psi(x, y) = \varepsilon\psi(x, y)$$

Spinový stupeň voľnosti elektrónu v našom výklade neuvažujeme, pretože pre pochopenie kvantovania Hallovho javu nie je podstatný. Ďalší postup vyžaduje voľbu vektorového potenciálu reprodukovujúceho magnetické pole, $\mathbf{B} = \nabla \times \mathbf{A} = (0, 0, B)$. Volíme tzv. Landauovu kalibráciu $\mathbf{A} = (-yB, 0, 0)$.

Budeme študovať spektrum 2D elektrónov v obdĺžniku s rozmermi $L_x \gg L_y$, t.j. vzorka je dlhá v smere tečenia prúdu a krátka, avšak stále makroskopická, v smere naň kolmom. Potenciál $U(y)$ popisuje

vplyv konečnosti vzorky v smere y : vnútri vzorky je zhruba konštantný a pri krajocho vzorky (t.j. pre $\pm L_y/2$) prudko rastie. Teda SchR nadobudne tvar

$$\frac{1}{2m} \left[(-i\hbar \frac{\partial}{\partial x} - eyB)^2 - \hbar^2 \frac{\partial^2}{\partial y^2} \right] \psi(x, y) + U(y)\psi(x, y) = \varepsilon \psi(x, y)$$

Všimnime si, že hamiltonián nezávisí od súradnice x , preto riešenie možno hľadať v tvare $\psi(x, y) = e^{ikx}\phi(y)$. Po dosadení do SchR a úprave dostaneme rovnicu pre $\phi(y)$:

$$\left[-\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{1}{2} m \omega_c^2 (y - y_k)^2 \right] \phi(y) + U(y)\phi(y) = \varepsilon \phi(y), \quad y_k = \frac{\hbar k}{eB}$$

Člen v hranatej zátvorke je hamiltonián harmonického oscilátora v smere y so stredom v bode y_k . Zanedbajme na chvíľu prítomnosť člena $U(y)$ v SchR. Vlnové funkcie zodpovedajúce stavom ϕ_n s nízkymi energiami potom budú lokalizované okolo y_k na vzdialenosti tzv. magnetickej dĺžky⁴ $l = \sqrt{\hbar/(eB)}$. Pre silné magnetické polia je táto dĺžka malá, napr. pre $B = 10$ T je $l \approx 8$ nm. Budeme predpokladať, že funkcia $U(y)$ sa na vzdialenosti l takmer nemení. Preto vlastné funkcie a im príslušné vlastné energie nášho problému sú

$$\psi_{nk}(x, y) \propto e^{ikx} \phi_n(y - y_k), \quad \varepsilon_{nk} = \hbar \omega_c \left(n + \frac{1}{2} \right) + U(y_k)$$

Riešenia sú teda delokalizované pozdĺž drôtu a lokalizované v smere y . Vlastné stavy s indexom n vytvárajú tzv. n -tú Landauovu hladinu.

V ideálnej vzorke bez okrajov je $U(y) = 0$ a energia všetkých stavov n -tej Landauovej hladiny je rovnaká. Teraz vypočítame degeneráciu Landauovej hladiny, t.j. počet stavov s energiou $\hbar \omega_c (n + \frac{1}{2})$. V smere osi x predpokladáme periodické okrajové podmienky, preto vlnový vektor k nadobúda hodnoty, ktoré sú celočíselným násobkom $2\pi/L_x$. Všimnime si, že zmena k posúva ťažisko $y_k = \hbar k/(eB)$ vlnovej funkcie $\phi_n(y - y_k)$. Teda y_k sú celočíselnými násobkami $\delta y = \hbar/(eBL_x) = \Phi_0/(BL_x)$, kde $\Phi_0 = h/e$ je tzv. kvantum magnetického toku. Ale ťažisko y_k musí ležať vnútri vzorky, teda medzi $-L_y/2$ a $L_y/2$. Preto dovolených je $L_y/\delta y$ polôh ťažiska, čiže degenerácia Landauovej hladiny je $L_y/\delta y = \Phi/\Phi_0$, kde $\Phi = BL_x L_y$ je celkový magnetický tok cez vzorku.

Nakoniec počítajme grupovú rýchlosť pozdĺž drôtu v stave ψ_{nk} :

$$v_{nk} = \frac{1}{\hbar} \frac{\partial \varepsilon_{nk}}{\partial k} = \frac{1}{\hbar} \frac{\partial U}{\partial y_k} \frac{\partial y_k}{\partial k} = \frac{1}{eB} \frac{\partial U}{\partial y} \Big|_{y_k}$$

Teda vnútri vzorky, kde $U(y) \approx \text{const}$, je grupová rýchlosť nulová, kým pre $y_k \approx -L_y/2$ je $v_k < 0$ a pre $y_k \approx L_y/2$ je $v_k > 0$. Stavy v blízkosti hrán sú teda nositeľmi prúdu. Pozdĺž protiahlých hrán tečú protibežné prúdy, v súlade s klasickou predstavou elektrónov búšiacich do stien nádoby.

Vplyv nečistôt

Skúmame vplyv nečistôt na spektrum Hallovej vzorky. Vplyv nečistôt popíšeme dodatočnou potenciálnou energiou $V(x, y)$ v SchR pre elektrón. V limite $\omega_c \tau > 1$, kedy sa kvantový Hallov jav pozoruje, sa pri analýze vplyvu nečistôt môžeme obmedziť na analýzu jednej Landauovej hladiny.

⁴Magnetickú dĺžku definujeme ako dĺžku typických kmitov harmonického oscilátora a odhadujeme ju z rovnosti kinetickej a potenciálnej energie $\hbar^2/(ml^2) = m\omega_c^2 l^2$.

Pre jednoduchosť budeme predpokladať, že potenciál $V(x, y)$ je pomaly sa meniacou funkciou na škále magnetickej dĺžky l . Elektrón z Landauovej hladiny n s energiou ε sa bude pohybovať po ekvipotenciálnych čiarach celkového potenciálu $V(x, y) + U(y) = \varepsilon - \hbar\omega_c(n + 1/2)$, keďže (podobne ako pri hranových stavoch) môžeme použiť klasickú predstavu o búsiacej trajektórii elektrónu. Celkový potenciál $V(x, y) + U(y)$ si možno predstaviť ako žľab s hrboľatým dnom. V žľabovej analógii potom vlnové funkcie budú lokalizované okolo brehov jazierok alebo ostrovčekov, ktoré vzniknú po naliatí malého množstva vody do žľabu do presne stanovenej výšky. Ak teraz $\varepsilon < \hbar\omega_c(n + 1/2)$, potom vlnové funkcie budú lokalizované okolo lokálnych miním potenciálu $V(x, y)$, čiže budú lokalizované. Ak naopak $\varepsilon > \hbar\omega_c(n + 1/2)$, potom vlnové funkcie budú dvoch typov: jednak budú existovať lokalizované stavy krúžiace okolo lokálnych maxím $V(x, y)$, jednak budú existovať (pre dané n) dva hranové stavy, pri každej stene žľabu jeden. Tieto stavy už nebudú priamkové, ako v čistom systéme, ale napriek tomu budú delokalizované, t.j. budú bežať pozdĺž celého žľabu. Znižovaním energie stavov s $\varepsilon > \hbar\omega_c(n + 1/2)$ bude polomer lokalizácie⁵ rásť (vrstevnice tesne pod vrcholmi sú kratšie ako nižšie položené vrstevnice). Podobne pri zvyšovaní energie stavov s $\varepsilon < \hbar\omega_c(n + 1/2)$ bude polomer lokalizácie rásť. Pri špeciálnej energii $\varepsilon_c(n) \approx \hbar\omega_c(n + 1/2)$ sa topológia trajektórií bude meniť: vrcholové trajektórie sa zmenia na dolinové. Zmena sa udeje cez delokalizovaný stav. Ukázali sme teda, že pokiaľ chemický potenciál μ neleží v blízkosti niektorej z energií $\varepsilon_c(n)$, potom k vodivosti prispievajú iba hranové stavy.

Kvantovanie vodivosti

Počítajme teraz príspevok k vodivosti od hranových stavov príslušných k jednej Landauovej hladine. Budeme predpokladať, že počet elektrónov vstupujúcich z elektródy 1 (pri $x = 0$) do hranového stavu v blízkosti hrany $y = L_y/2$ je daný Fermiho-Diracovou distribučnou funkciou $f(\varepsilon_k - \mu_1)$, kde μ_1 je chemický potenciál v elektróde 1. Ďalej budeme predpokladať, že každý elektrón, ktorý vošiel z elektródy 1 do hranového stavu, prejde s určitou celým hranovým stavom až do elektródy 2 (pri $x = L_x$). Naviac budeme predpokladať, že sa pritom elektrón nezúčastní žiadnej neelastickej zrážky, t.j. že jeho energia zostane konštantnou pozdĺž celej vzorky. Vzorku dĺžky L_x prebehne elektrón v hranovom stave k za čas L_x/v_k , preto celkový tok elektrónov nesený stavmi v blízkosti hrany $y = L_y/2$ je

$$J_{1 \rightarrow 2} = \sum_k \frac{1}{L_x/v_k} f(\varepsilon_k - \mu_1) = \frac{1}{L_x} \sum_k \frac{1}{\hbar} \frac{\partial \varepsilon}{\partial k} f(\varepsilon_k - \mu_1) = \frac{1}{\hbar} \int \frac{dk}{2\pi} \frac{\partial \varepsilon}{\partial k} f(\varepsilon_k - \mu_1) = \frac{1}{h} \int_{\varepsilon_c(n)} d\varepsilon f(\varepsilon - \mu_1)$$

kde sme uvažili, že minimálna energia hranového stavu je $\varepsilon_c(n)$. Ak ďalej uvažíme, že tok elektrónov z 2 do 1 nesený hranovými stavmi v blízkosti $y = -L_y/2$ je $J_{2 \rightarrow 1} = h^{-1} \int_{\varepsilon_c(n)} d\varepsilon f(\varepsilon - \mu_2)$, potom celkový elektrický prúd (od jednej Landauovej hladiny) tečúci vo vzorke z 1 do 2 bude

$$I = -e(J_{1 \rightarrow 2} - J_{2 \rightarrow 1}) = -\frac{e}{h} \int_{\varepsilon_c(n)} d\varepsilon [f(\varepsilon - \mu_1) - f(\varepsilon - \mu_2)] = -\frac{e}{h}(\mu_1 - \mu_2) = \frac{e^2}{h}(\varphi_1 - \varphi_2) = \frac{e^2}{h}V$$

kde V je rozdiel potenciálov medzi 1 a 2.⁶ Pre N zaplnených hranových stavov potom dostávame $I/V = N(e^2/h)$. Všimnime si ďalej, že Hallovo napätie $V_H = V$, keďže podľa predpokladu o absencii neelastických rozptylov je chemický potenciál pozdĺž hrany $y = L_y/2$ totožný s chemickým potenciálom v elektróde 1 a teda rovný $\mu_1 = -e\varphi_1$. Podobne pozdĺž hrany $y = -L_y/2$ je chemický potenciál rovný $\mu_2 = -e\varphi_2$. Tak dostávame $R_H = \frac{V_H}{I} = \frac{1}{N} \frac{h}{e^2}$ v súlade s experimentom.

Treba podotknúť, že naša analýza platí, len ak chemický potenciál μ je dostatočne vzdialený od $\varepsilon_c(n)$. V opačnom prípade sa elektrón v jednom hranovom stave môže rozptýliť do protiběžného hranového stavu prostredníctvom stavov pri energii blízkej k $\varepsilon_c(n)$, ktorých polomer lokalizácie je aspoň L_y .

Vráťme sa na chvíľu k analýze systému bez nečistôt. Vtedy $\varepsilon_c(n)$ je presne rovné energii Landauovej hladiny $\hbar\omega_c(n + 1/2)$, pretože z nekonečne veľa degenerovaných vlnových funkcií ψ_{nk} možno vytvoriť lineárnu superpozíciu, ktorá je delokalizovaná v smere y . Teda Hallova vodivosť môže nadobúdať kvantovanú hodnotu, iba keď sa chemický potenciál nachádza medzi Landauovými hladinami. V čistom systéme je to však možné iba pre nekonečne úzky interval magnetických polí, pretože počet hranových stavov oproti počtu všetkých stavov v danej Landauovej hladine je zanedbateľne malý. Inými slovami, takmer pre všetky hodnoty B leží μ v jednej z Landauových hladín. Dostali sme paradoxný výsledok: kvantový Hallov jav je možný iba v nedokonalých vzorkách!

⁵T.j. rozmer lokalizovaných vlnových funkcií.

⁶Tento výsledok platí aje ak teploty v elektródach 1 a 2 sú rôzne.